

# Josefina Campos Orduña

## «Denbora iraganen da Itzulera operazioa finitu aitzin»

Josefina Camposen Itzulera operazioak ez du autoen mugimendurekin ikustekorik. 1936ko gerran bide bazterretan fusilatu zituztenak, leku gordean lurperatu zituztenak Azkoiengo hilerrira bidean jartzen egin du lan. *Los fusilados de Peralta, la vuelta a casa (1936-1978)* Operación Retorno liburuan du kontatua.

MIEL A. ELUSTONDO

Argazkiak: Zaldi Ero

Garai zaila bizi izan duzula esan didazu ezer baino lehen. Heriotza asko pilatu zaizkizula etxean oso denbora gutxian, fedeak lagundu dizula.

Arrunt fededuna naiz, ez dut apezetan erdizka baizik sinesten, baina uste osoa dut Jainkoagan. Elizak gerra garaian egin zituenak goiti-beheiti, badakit egunen batean epaitu eginen dituztela, gogor epaitu ere, mundu honetan edo bertzean. Elizak ez dit federik galaraziko. Mezatara noalarik, ez noa meza esanen duen apezari entzuteagatik, eukaristia Jainkoak ezarri zuelako baizik. Erran dut, ez apezengatik, ez Elizarengatik ere, zenbait gauza gero eta makurrago baitzait instituzio horri onartzea. Fede kontuan, aitaren gisakoa naiz. Gure aitak gorriak ikusi zituen, kontzentrazio eremuetan izan zuten, Iruñean preso... Gerra ondoan, elbarri utzi zuten Iruñeko ospitale militarrean ebakuntza egin ziotenean. Jakina, halakoak egin zion ebakuntza! Zirujaua omen! Bat baino gehiago utzi zuen hark elbarri, bizkarrezurrean puntzioa egin eta hezur-muina hautsi ondotik. Gizatxarra, zinez, zirujau hura. Gure aita elbarri, betiko. Hala ere, erraten zuen: "Ez dut zeruko Jainkoagan eta Amabirjinarengan baizik sinesten! Teila gorrietatik behera, inoren sinesteko ez eskatu niri!". Gorriak eta beltzak ikusi baitzituen!

Gorriak eta beltzak ikusi zituen aitak, zuk ere sufritu duzu...

Bai. Gero jabetzen zara zer den zure inguruan.

Falangearen kolegio batean ikasi nuen, Iruñean, Santa Maria la Real izenekoa. Gizarte gaien aldia zenean, gorriak gorri ziren, itsusi, adardunak, lipua baino makurragoak! Nik 8 urte nituen, banekien gure aita-amak gorrietakoak zirela, baina ez ziren ez itsusi, ez gaizto. Gure ama jostuna zen, anitz jende etortzen zitzaion etxera, preziatzen zuten. Kolegio hartan ginela, mojek zinez bertzela jokatzten zuten gorrien alaba ginenekin, eta bertzeekin, gatua sakatzen zutenen alabekin. Kolegioan bertan, iluntzean,

### Nortasun agiria

Josefina Campos Orduña (Azkoi, 1942) jostuna izan da lanbidez. Errepublikarra zuen familia, gerra ondoan gogotik zigortua. Ama Dolores zenari senargaia, anaia bat eta zenbait lehengusu hil zizkieten, eta hondo-hondotik moztu zioten ilea. Aita Eugenio zuena, Errepublikako sarjentu, preso izan zuten Carabanchelen (Espainia) eta Iruñean, eta lan behartuak egin zituen trenbidean Castejonen. Aitaren aldeko amona bera ere kartzelan izan zuten 68 urte zituela, eta hari ere hondo-hondotik moztu zioten ilea. Azkoiaren fusilatu zituztenen oromena berreskuratzeko lanean hasi zen 1978an, eta herriko 84 lagun hobiak aurkitu zituzten. Itzulera operazioa izan zen.







## Aita Gurea

“Gure amak Azkoiendik Iruñera kolegiara ninderamala, erraten zidan autobusean, leihotik begira, Carrascal parean: ‘Begira, hemen nonbait lurpean behar du gure osabak. Esan dezagun Aita Gurea haren arimaren alde’. Eta, handik goiti, koskortu nintzenez eta Iruñera bidea bakarrik egiten nuelarik, Carrascal inguruan, sorotara begira joaten nintzen, hilobirik ikusten ote nuen, eta Aita Gurea errezatzen nuen, han hil zituzten guztien alde”.

logela handietan, moja zaindaria erretiratu zirelarik, solasean hasten ginen gorrien alaba ginenok; neska franko! Eta istorio-mixterio aritzen ginen, gure herrietan gertatutakoak, etxean entzundakoak, kontatzen genizkion batak bertzeari. Erriberako herri guztietakoak ginen han: Valtierra, Pitillas, Kaseda, Falces, Azkoi, Arguedas, Villafranca, Marcilla... Gure buruak libratzeko bidea genuen.

Etxean entzundakoak kontatzen zenizkieten elkarri. Etxe askotan ez zen ezer kontatu, zue-netan bai.

Kontatu? Gure aitak Internazionala ere kantatzen zidan! Gerra kanta bat baino gehiago! Gurean kontatzen zuten, kontatzen zuten. Aita elbarri genuenez, etxean pasatzen zuen denbora. Ama, berriz, jostuna genuenez, etxean hura ere, eta jendea etxera etortzen zitzaigun. Eta solasean aritzen ziren, eta gu entzuten, eta halako batean galdezka hasten ginen gu ere. Elizaren kontrako errefusa hura eta. Zenbait apezken kontrako solas gaiztoak! Ez genuen konprenitzen, eta galdetzen genuen. Eta erantzuten ziguten. Emakume anitz etortzen zen gure etxera, eta behin baino gehiagotan, negarrez aritzen ziren, amorraturik negarrez. Senideak ere franko etortzen zitzaizkigun. Izan ere, hala aitaren familian nola amarenean, gerran fusilatutak



# TALLERES MITXELENA S.COOP.



Torno bertikala: Ø 4.200 x 2.000  
Fresadora: 10.000 x 3.500  
Barrenatze mekanizatua

**Talleres Mitxelena, S.Coop.**

Eziago Poligonoa • Zikuñaga Auzoa • 20120 HERNANI (Gipuzkoa)  
T 943 55 25 12 - 16 • F 943 55 28 16 • info@talleresmitxelena.com

[www.talleresmitxelena.com](http://www.talleresmitxelena.com)

genituen. Nola ez zuten, bada, hartaz solas egiten? Ezinbertzean. Dena den, egia da etxe batzuetan kontatzen zutela, eta bertze batzuetan ez. Jokatzeko moldeak dira, nork bereak ditu. Gurean ere, amaxik ez zuen deus erraten.

**Filomena zenuen amaxi, amaren ama.**

Bai. Behin erran nion amari: “Amaxik zer dio gerra kontuez?”, “amaxik ez du horretaz nirekin baizik solas egiten, biok bakarrik garenean. Eta horretaz solas egiten dugunean, amaxik negar egiten du”. Erraten omen zuen: “Kabroiak! Halako seme gozoa kendu zenidaten!”. Bertzalde, gure amak bazuen ahizpa bat, gazteagoa, neskatoa zelarik gerran ilea hondo-hondotik moztu ziotena. Gure izeba horrek “guraso oneko” alabak zituen lagun, eta haren aitzinean deus ez erraten saiatzen ziren, erran behar ez zenik ez errateko beraren lagunekin zenean. Izeba hark ez baitzuen bere barnean deus gordetzen. Erratekorik bazuen, erraten zuen.

“Guraso oneko alabak” esan duzu. Batean, “guraso oneko” familiak; bestean, gorriak, pertsegituak. Hauetan ere, familia batzuk bereziki zigortu zituzten.

Bai, horretaz jabetu nintzen liburua izkiriatzen ari nintzela. Halako eta halako familiaren bila joan ziren, sozialista zirelako, edo UGTko kide, edo zernahi. Fusilatuak, ilea moztuak, kartzelara sartuak... Familia osoak zigortu zituzten. Osabari tiro egitera zihoazela, eskopeten aitzinean jarri zen amaxi, Filomena. Ama balkoian zegoen, begira, eta dena ikusi zuen. Orroka hasi zen gure ama, baita bertze auzo bat ere. Orduan, herriko praktikantea —erreketea, hala ere—, fortunatu omen zen parean. Eta, beharrik!, inor hiltzea galarazi zuen. “Segi zuen etxera, makurragorik gertatu baino lehen”. Eta horrela. Tiro egitera zihoanari, berriz —odolzale gizatxar bat—,

## Errepublikar

“Herriko hilerrian izan nintzen Errepublika egunean, aita zena apirilaren 14 batez hil baitzen. Errepublikarra barnebarneraino. Hiru hilobi ditut, bata bertzearen ondoan, tartean arrosadiak jarriak. Joan nintzen eta krabelin gorriak jarriak zituztela senar zenaren hilobian.

‘Ez!, errepublikarra aita nuen. Haren eguna da gaur’. Eta aitaren hilobian jarri nituen krabelinak. Baina erran nion ene buruari: ‘Zu ere errepublikarra zinen, ama. Eta zu ere bai, amaxi. Eta zu, osaba. Eta, are, zu ere bai, senar maitea, errepublikar izatera heldu zinen!’. Izeba ez nuen errepublikartzat, baina, hil ondoan, eta haren hilobiaren oinetan, erran nuen: ‘Batek jakin!’. Ikustekoa zen nola jartzen zen gure izeba fusilatuen kontua hizpide zenean”.

handik alde egiteko agindu zion. Praktikante hark izan zuen bertze lanik, odolzale gizatxar hark ilea moztu zieten emakume guztiak eguberrietan garbitu behar zituela sartu baitzitziaion buruan. Praktikanteak galarazi zuen odol isurtze hura.

**1936an gara, gerra sasoia.**

Bai. Eta orduko agintariak! Menturaz, ez zuten inor hil, baina ez zait axola: bertzek hil zezan agindu zuten. Niretzat gauza bera da. Nire izeba batek erran izan du orduko agintari haien gainean: “Gizajo hutsak baitziren!”. Nik ez diot barkatzen: “Alde hortik, gizajo hutsak! Dirua zuten, dena zuzentzen zuten. Gizajoak? Baita zera ere!”.

**Liburuan ez duzu borrero izenik aipatzen, nahirara.**

Bai. Agiri ofizialetan ageri diren izenak baino ez ditut jarri paperean: gerra-batzordean, karlisten batzordean, aldi hartako udalbatzan zirenak... Horien izenak bertzerik ez. Aldiz, Azkoiengo borreroen izenik ez dut jarri, haietako askoren seme-alabak fusilatuen seme-alabekin ezkondu zirelako. Gure gurasoek erraten zuten gisan, “inoren seme-alabek ez dute gurasoek egindakoen makurkerien kulparik”. Horretan naiz ni. Are gehiago, badira beraien familiar fusilatuak dituzten bi seme, eta Fuerza Nuevakoak dituzu! 1981ean, errate baterako, izugarria muntatu zuten, eta, beharrik, han ziren eskuineko bat, eta bertze bat ezkerrekoa, borroka gerarazi zutenak. Erranen dizut: bi neska ziren, eskumuturreko erlojuan ikurrina txipi bat zeramatenak. Fuerza Nuevako horiek, joan eta ikurrinak erauzi nahi izan zizkieten, eta, bistan dena, atzaparka egin zieten, eta azala urratu. Herriko plazan gertatu zen, hemen, Azkoienen, eta Fuerza Nuevako haiek pistolak ere atera zituzten. Haien aitaxiak burua jaso izan balu, berealdiko makilazoak emanen zizkien.



# Bilbo

Liburu azoka maiatzaren 31tik ekainaren 10era, Arenalean

## EUSKADIKO LIBURU GANBARA

- Euskal eta erdal nobedadeak
- Euskal musika
- %10eko beherapena

*Bizi irakurriz!*



## AZKEN HITZA

### Hilobiak

“Sozialistekin zinez etsirik nago, fusilatu eta desagertuen auzian deus egin ez dutelako. Hilobien mapa eginen ote duten ari dira, baina hainbat urte izan dira agintean, eta ez dute deus egin, deus ez, lana zaildu ez bada. Orain, berriz, hilobiak seinalatuko omen dituzte, anitz desagertu direnean, Iruñean, Aosen eta Agoitzen bezala”.

Zer izan zen 1978an, egunkarian Marcillako berri hura irakurtzean? “Gerra garaian fusilatutako 38 pertsonari omenaldia”, zioen albisteak. Orain ez dut egunkaririk hartzen, baina orduan bai. Iluntzean irakurtzeko ohitura nuen. Marcillakoa irakurri eta “zer da hau, ordea?”, hamar aldiz irakurriko nuen. Ohera sartu eta, jakina, loa ezin menderaturik. Marcillan egin zutena egin nahi izan nuen nik Azkoienean. Egin ere bai. Batasun handia izan zen horren inguruan gure herrian. Pertsona bat izan zen, aita eta aitagarreba fusilatuak zituenak, erantzun ziguna: “Ezagutu ere ez nituen egin!”. Eta ez zuen deusetan lagundu, ez diruz, ez bertzela. Bertze emakume batek ere uko egin zion gure lanari. Alarguna zen, bigarren ezkondua: aita, anaia, senarra –hirurak batera hil zituztenak– eta bertze anaia bat Ebron hil zutena. Lau zituen hilak! Bagenekien Carrascal inguruan lurperatuak zirela, baina bertzerik ez. Emakume hark ez

### Autobusean

“Behin, demokrazia garaia ordurako, Azkoiengo alkate ohia autobusean, egunkaria irakurtzen, eta haren aitzineko aulkian emakume bat, familian fusilatuak izandakoa. Zer edo zer irakurri zuen alkate horrek egunkarian, eta hasi zen hoska: ‘Egoera iraultzen bada, horratik!’, eta hau eta hura. Aitzineko aulkiko emakumea itzuli eta asto beltzarenak eta bi erran zizkion. Bertze emakume bat, Azagrakoa, hura ere hoska: ‘Zer dugu hau, 36ko haietakoa edo?’. Hura zalaparta autobus barnean! Hondarreko, alkate ohiak isildu egin behar izan zuen. Hura ere bazen, alkate hura. Familiak berak bota zuen herritik!”.

zuen baimenik eman inor lurpetik ateratzeko. Erran zuen bazekiela non ziren lurperatuak, baina ez zigula erranen. “Zuk erraten ez badiguzu ere, lasai, aurkituko ditugu guk”, gure erantzuna. “Aurkitzen badituzue, utzi bat bertan”, erran zigun. “Zer? Ezta pentsatu ere. Zure baimenarekin edo gabe, berdin aterako ditugu guztiak. Hiru seme-alaba dituzu, eta zuk nahi ez baduzu ere, ziur naiz haiek denak ateratzea nahi dutela!”. Hondarreko, hileta egin zelarrik, eskutitza izkiriatu nion, gordin: “Zure seme-alabek hildako haien odola daramate zainetan. Zure obligazioa da haiei berri ematea”. Eta jakinarazi zien, eta hiletara etorri ziren. Gainerakoan, Azkoienean ez da izan fusilatuak lurpetik ateratzearen kontra.

**Biktimen artean, batasun handia, salbuespenak salbuespen. Nola hartu zuten zuen asmoa borrero izan zirenek, edo haien oinordeek?**

Denetarik izan zen, baina hasteko, erran behar da hiltzaile guztiak joanak direla mundu honetatik. Hilak dira denak. Haien oinordeetan, berriz, denetarik dago. Badira batzuk lehena berriz ere eginen zutenak. Lehengoan, neska batek erran zidana: “Hara, Josefina! Bazeneki zer gogo dudan. Halako eta halako hartu eta hilerri atarira eramanez nituzke, eta galdetuko nieke zer eginen ote zuten beraiek, aita edo ama non lurperatua duten ez balekitez”. Badira, bai, alajak! Hala ere, aski ongi bizi izan gara bata bertzearekin herrian. Aski giro ona dago, hiltzaileak desagertu direnetik batik bat.

**Egin duzu liburua, egin dira fusilatu eta desagertuen oroimenezko monumentuak han eta hemen, legea ere egin da... Amaitu da “Itzuleira operazioa”?**

Ez, ez da finitu, eta denbora iraganen da finitu aitzin. Nafarroan halako zorzea izan genuen, anitz herri bildu baikinen, eta ezin izan zuten gure kontra egin. Korellan bezala. Ahal izan balute, egurra emanen ziguten, baina 3.000 lagun baino gehiago ginen manifestazioan. ■

